

HOLLANDA SOSYOLOJİSİ

Alper Bilgili*

Özet: Hollanda’da akademinin sınırlarını aşan sosyoloji, toplumdaki temel problemlerin çözümünde kullanılmıştır. Hollanda gibi çok kültürlü ve çok dinli bir toplumda sosyoloji, dini hoşgörü, ırkçılık, entegrasyon gibi pratik konulara yönelmekten başka bir seçeneğe sahip değildi. Dahası, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra gelişen sosyal devlet, devlet planlamasının önemini artırmış, sonuç olarak siyaset oluşturmada sosyal bilimlere düşen görev artmıştır. Tüm bu tarihi ve toplumsal gelişmeler hükümetlerin kısa vadedeki pratik amaçlarıyla uyumlu bir sosyoloji eğitimi vücuda getirmiştir. Ne var ki, kısa vadeli pratik amaçlara odaklanmak Hollanda Sosyolojisi’nde teori oluşumunu sekteye uğratmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hollanda Sosyolojisi, Sosyoloji Eğitimi, Sosyal Devlet, Rudolf Steinmetz.

Sociology in Nedherland

Abstract: Going beyond the borders of academia, sociology has been utilized to solve the major problems in Dutch society. In a multi-ethnic and multi-religious country, like Netherlands, sociology has had no alternative but to focus on practical issues, such as religious toleration, racism, integration and etc. Besides, the social state that has been developing since the Second World War, increased the importance of state planning, which promoted the role of social sciences in policy-making. All these historical and social developments created an education of sociology that is in line with practical goals aimed to be pursued by the governments in the short run. Yet, focusing on short term practical goals has hindered theory formation in Dutch Sociology.

Key Words: Sociology in Nedherland, Sociology Education, Welfare State, Rudolf Steinmetz.

* Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniv. Edebiyat Fak. Sosyoloji Böl.

Hollanda'da Sosyoloji Geleneği ve Başlıca Gelişmeler

1648'de İspanya'ya karşı bağımsızlığını kazanan ve erken sayılabilecek o dönemde modern ulus devlet özelliği kazanmaya başlayan Hollanda¹, günümüzde, Batı Avrupa'nın sosyal devlet ailesinin önemli bir üyesidir. Ülke, yüksek refah düzeyi, finans ve ticaretteki önder konumuyla yüzyıllardır Avrupa Coğrafyası'nda kilit role sahiptir. Anayasal Monarşi ile yönetilen Hollanda'nın nüfusu 2010 yılı itibarıyla 16.577.612'dir.² Etnik ve dini açıdan homojenlikten uzak olan Hollanda toplumunda etnik köken incelendiğinde 13.215.458 vatandaş Hollanda kökenli iken, 3.362.154 vatandaş yabancı kökenlidir. Nüfusunda 384.164 Türk, 382.319 Endonezyalı, 379.017 Alman, 349.270 Faslı, 342.016 Surinamlı, 138.113 Hollanda Antilli, 79.134 Yugoslav ve 53.735 Çin asıllı vatandaş barındıran Hollanda, etnik çeşitliliğin yanında dini çeşitliliğe de sahiptir.³ Ülkenin en büyük kurumsal dini yüzde 30 ile Katoliklik, yüzde 20 ile **Protestanlık'ın çeşitli kollarıdır**. Müslümanlar toplam nüfus içinde yüzde 5.8 gibi bir orana karşılık gelirken nüfusun yüzde 42'si herhangi bir inanca sahip değildir. Ülkenin resmi dilleri Hollandaca ve Kuzey Hollanda'da konuşulan Frizce'dir.⁴ Nüfus yapısındaki bu çeşitliliğin arkasında birkaç önemli olgu vardır. Hollanda'nın uzun soluklu ve kapsamlı koloncilik tecrübesi sonucunda ülkeye taşınan köle toplulukları, 1960'lardan itibaren gerçekleşen işçi akını, Üçüncü Dünya Ülkeleri'nden gelen sığınmacılar ve özellikle finans sektöründeki iş imkânları ile Avrupa Birliği'nin diğer ülkelerinden kendisine çektiği çalışan nüfus bu olgulardan bazılarıdır.

Hollanda'nın bu mirası, hiç şüphe yok ki, sosyal bilimlerin gelişiminde önemli bir role sahiptir. Hollanda'nın kolonileştirdiği coğrafyasında Endonezya, Surinam, Antiller'in yanı sıra Kuzey Amerika, Güney Afrika ve Brezilya da yer almıştır.⁵ Kendisinden çok daha büyük toprak ve nüfusa sahip ülkeleri kolonileştiren Hollanda'da bu gelişmelere öncülük eden kurum Doğu Hindistan

¹ "Netherlands", *The New Encyclopædia Britannica*, Chicago: Encyclopædia Britannica, Inc., 1990, c. VIII, s. 616.

² "Nüfus, Cinsiyet, Yaş, Köken ve Nesil İstatistikleri", Hollanda İstatistik Merkez Bürosu İnternet Sayfası, 2010, <http://statline.cbs.nl/StatWeb/publication/?VW=T&DM=SLEN&PA=37325eng&LA=EN%20Population:%20generation,%20sex,%20age%20and%20origin%20%E2%80%93>, 25 Ağustos 2010'da girildi.

³ a.y.

⁴ "The Netherlands" ABD Merkezi İstihbarat Teşkilatı Dünya Bilgi Bankası İnternet Sayfası, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/nl.html>, 19 Temmuz 2010'da girildi.

⁵ Gert Oostindie ve Bert Paasman, "Dutch Attitudes towards Colonial Empires, Indigenous Cultures, and Slaves", *Eighteenth-Century Studies*, c. XXXI, 3. sayı, 1998 s. 349.

Şirketi'dir. Hollanda'nın Altın Çağı'na denk düşen **17.yy**, bu şirketin de zirvede olduğu dönemdir. 1602'de kurulan şirket İngiliz ve Fransız Doğu Hindistan Şirketleri'ne ilham kaynağı olmuştur.⁶ Luraghi, *Sömürgecilik Tarihi* isimli kitabında İngiltere'nin Hindistan'a saldırmasının arkasında Hollanda'nın Endonezya'daki rakipsiz egemenliğinin yattığını belirtir. Hollandalıların Endonezya'daki organizasyonu ve denizdeki gücü İngilizleri Hollanda'nın bölgedeki üstünlüğünü kabul etmeye itmiştir.⁷ Hollanda'nın sahip olduğu bu şirketin sorumlu valilerinden Gustaaf Willem van Imhoff'un Amsterdam'daki yetkililere yazdığı mektupta şirket çalışanlarının yerli dili ve adetlerini bilmesi durumunda vazifelerini daha başarılı bir şekilde yerine getireceklerini söylemesi, bahsettiğimiz tarihi mirasın **Batı-dışı sosyoloji** ile antropolojinin gelişimindeki önemini gösterir. İlk dönemler Şirket ve Hollanda Devleti kolonileştirdiği coğrafyada çalışacak memurlara Cava ve Malaya dillerini ve yerli adetlerini öğretirken, sonraları bu eğitim Delft ve Leiden başta olmak üzere Hollanda üniversitelerine taşınmıştır.⁸ Memurlara dil ve adetlerle ilgili eğitimin dışında hindoloji, etnoloji, İslamiyat, felsefe ve tarih de öğretiliyordu. Tüm bu eğitim, bilhassa bu bilimlerin üniversitelerde verilmeye başlanması ile Hollanda antropolojisinin ve Batı-dışı sosyolojisinin temellerini attılar.⁹ Bu bilimler Hollanda'da sosyal bilimlerin ve bilhassa sosyolojinin gelişiminde katkı sağlamıştır. Daha sonra göreceğimiz gibi Hollanda sosyolojisi de Hollanda antropolojisi ve Batı-dışı sosyolojisi gibi pratik amaçları gerçekleştirme gayesi ile doğmuş ve gelişmiştir. Ampirik verileri teorinin önüne koymaları bu bilim dallarının bir başka ortak yönüdür. Hollanda'da sosyolojinin kurucu babaları içinde antropologların var olması da bu etkileşime, bağa işaret eder. Bununla beraber, Hollanda sosyolojisinin, ülke dışındaki konuları antropoloji ve **Batı-dışı sosyolojiye** bıraktığına şahitlik ediyoruz. Leiden Üniversitesi gibi şarkiyat konusunda uzmanlaşmış üniversiteler ile KITLV (Güney Doğu Asya ve Karayip Çalışmaları Hollanda Kraliyet Enstitüsü)¹⁰ gibi kurumlar antropoloji ve **Batı-dışı sosyolojiye** ilginin göstergeleridir. Bu iki bilime erken dönemden

⁶ Julia Adams, "Principals and Agents, Colonialists and Company Men: The Decay of Colonial Control in the Dutch East Indies", *American Sociological Review*, c. LXI, 1. Sayı, 1996, s. 13.

⁷ Raimondo Luraghi, *Sömürgecilik Tarihi*, çev. Halim İnal, İstanbul: E yayınları, 1975, s.167.

⁸ Peter Kloos, "The Sociology of Non-Western Societies: The Origins of a Discipline", *Netherlands Journal of Social Sciences*, c. XXV, 1. Sayı, 1989, s. 41.

⁹ Anton Blok ve Jeremy Boissevain, "Anthropology in the Netherlands: Puzzles and Paradoxes", *Annual Review of Anthropology*, c. XIII, 1984, s. 335.

¹⁰ "Organizasyon", Güney Doğu Asya ve Karayip Çalışmaları Hollanda Kraliyet Enstitüsü İnternet Sayfası <http://www.kitlv.nl/home/Organizasyon/>, 13 Temmuz 2010'da girildi.

itibaren duyulan ilgi ve bu bilimlerin kat ettiği yol, muhtemeldir ki, sosyolojiyi ülke dışındaki konuları çalışmaktan alıkoyan faktörlerin başında gelmektedir.

Hollanda'da sosyolojinin gerek işlenen konular açısından gerekse işleme yöntem ve metotları açısından zengin bir bilim dalı olduğunu söylemek mümkündür. Bilhassa 2. Dünya Savaşı'ndan sonra, devletin ve özel sektörün sosyal planlama ve politikaları oluştururken sosyologlardan mümkün olduğunca faydalandığını görmekteyiz. Bu eğilimin bir sonucu olarak günümüzde Hollanda'da her 2000 kişiye 1 sosyolog düşmektedir ki bu oran Hollanda'yı dünyada zirveye oturtmaktadır.¹¹ Ne var ki, tüm bu yoğun ilgiye karşın Hollanda sosyologları ünlerini yurt dışında yeterince duyuramamışlardır. İlk sosyoloji eserine 1863 gibi erken bir tarihte kavuşan¹², 20.yüzyılın başından beri sosyolojiye önem veren bu ülkenin Marx, Weber, Durkheim ya da Bourdieu seviyesinde bir kuramcı yetiştirememesi şaşırtıcı sayılabilir. Az sonra değineceğimiz gibi, Hollanda'da sosyolojinin en baştan beri somut, spesifik ve lokal amaçlar için kullanılacak bir araç olarak görülmesi, Hollandalı sosyologların büyük teoriler üretmelerini engellemiştir.¹³ Somut, ampirik, tümevarım metodunu kullanan çalışmalar geçen yüzyılın başından itibaren Hollanda sosyolojisine hakim olmuş¹⁴, sosyologlar yeni teoriler üretmek yerine Coleman, Giddens, Bourdieu, Habermas, Elias ve Bernstein gibi sosyologların teorilerini ödünç almış, geliştirmiş ve Hollanda toplumunu açıklamakta kullanmıştır.¹⁵

Sosyolojinin Hollanda'da böyle bir gelişim izlemesinin ardında birçok faktör bulunmaktadır. Örneğin Hollanda'da coğrafi yapının sosyolojinin gelişiminde önemli bir rol oynadığına şahitlik ediyoruz. Hollanda 15 milyonu aşkın nüfusuna karşın çok küçük bir yüzölçümüne sahiptir. Dahası, toprakları tarım için hayli elverişsizdir. Bu yüzden toprağın çiftçilik, endüstri, yerleşim gibi alanlarda verimli şekilde kullanılması için son derece iyi bir sosyal planlamaya ihtiyaç duyuluyordu. Bu yüzden Hollandalı sosyologlar 1920 ve 1930'lardan itibaren araştırma ve planlamalarda kendilerine yer bulmuşlardır.¹⁶

¹¹ Jos De Haan ve Frans L. Leeuw, "Sociology in the Netherlands", *The American Sociologist*, c. XXVI, 4. Sayı, 1995, s. 71.

¹² Barth Landheer, "Dutch Sociology", *Social Forces*, c. XII, 2. Sayı, 1933, s. 191.

¹³ Anton Wesselingh, "The Dutch Sociology of Education: Its Origins, Significance and Future", *British Journal of Sociology of Education*, c. XVII, 2. Sayı, 1996, s. 214.

¹⁴ Landheer, "Dutch Sociology", s.198.

¹⁵ Wesselingh, "The Dutch Sociology of Education: Its Origins, Significance and Future", s.214.

¹⁶ Haan ve Leeuw, "Sociology in the Netherlands", s.70.

Sosyolojinin gelişiminde rol oynayan nedenlerden bir diğeri de, kuşkusuz, toplumların yaşadıkları tarihsel tecrübelerdir. Bu bağlamda Hollanda toplumunun ve sosyolojisinin yaşadığı en büyük tecrübe İkinci Dünya Savaşı ve sonrasında gelişen sosyal devlettir. Savaşın bitmesi ile beraber Hollanda'da sosyal devletin toplumsal bilgiye daha fazla önem verdiği, bu bilgiyi sosyolog ve antropologlardan talep ettiği görülmektedir.¹⁷ Yetkililerin düzenleme yapma isteklerinin altında sadece toplumu daha verimli kılmak yatmıyordu. Savaşın ve savaş sonrası yaşanan hızlı şehirleşme ve endüstrileşmenin toplumsal değerlerde bir çözülmeye yol açtığı yönündeki yaygın kanı devlet adamları tarafından da paylaşılıyordu. İşte sosyologlar, bu noktada, ortaya çıkan problemlili toplum ve bilhassa gençlik sorunlarını inceleyecekti. Aile gibi geleneksel kurumların eski gücünü yitirdiği, norm ve değerlerin bağlayıcılığını kaybettiği, kanunsuzluğun bilhassa gençler arasında yayıldığı bir ortamda sosyologlardan yardım istemek akıllı bir hamle olarak görüldü. Sorunları teşhis eden sosyologlar tedavi çalışmalarına soyunacak, hükümete bu konuda rehberlik edeceklerdi.¹⁸ Toplumsal iyileşme amacını güden bu çalışmalar, doğal olarak, teorik olmaktan uzaktı.¹⁹ Bahsi geçen dönemde araştırma kuruluşlarının ve devlet bakanlıklarının akademiden daha cazip çalışma alanları haline gelmesi de pratik hayata yönelik sosyoloji eğilimini kanıtlamaktadır.²⁰ Bu dönemde 100'den fazla büro uygulamalı sosyoloji alanında hizmet vermekteydi. O günlerde kurulan Bölgesel Planlama ve Araştırma Bürosu halen etkinliklerini sürdürmektedir.²¹

Hollanda sosyolojisine özgün karakterini kazandıran bir diğeri önemli olay 1960'ların ikinci yarısında tüm Avrupa'da yaşanan ve Hollanda'yı da etkisi altına alan öğrenci ve gençlik hareketleridir. İkinci Dünya savaşını takip eden dönemde Hollanda'da sosyal bilimcilere duyulan ihtiyaç, bu bilimi gözde meslekler arasına soktu ve nihayet 1960'larda sosyal bilimci sayısında büyük bir patlama yaşandı. Ancak bu dönem üniversitede bulunan öğrenciler politik açıdan eleştirel bir üsluba sahipti. Amsterdam'da "Provo" adı verilen yarı-anarşist eylemleri hayata geçiren öğrenciler üniversitelerin özgürleşmesini, müfredatın değişmesini savunurken, Vietnam'daki savaşa ve otoriter politikacılara karşı çıkıyorlardı.²² Aynı zamanda toplumdaki bölünmüşlüğe ve bu bölünmüşlüğün eğitimdeki yansımalarına da eleştirel yaklaşıyorlardı. Katolik,

¹⁷ Ton Zwaan, "Coping with the Crisis in Dutch Sociology", *Theory and Society*, c.X, 5. Sayı, 1981, s. 707.

¹⁸ Wesselingh, "The Dutch Sociology of Education: Its Origins, Significance and Future", s.216.

¹⁹ Zwaan, "Coping with the Crisis in Dutch Sociology", s.707.

²⁰ Haan ve Leeuw, "Sociology in the Netherlands", s.72.

²¹ Haan ve Leeuw, "Sociology in the Netherlands", s.78.

²² Zwaan, "Coping with the Crisis in Dutch Sociology", s.708.

Protestan, sosyalist ve liberal grupların kendilerine ait okul, sendika, siyasi parti ve TV kanallarına sahip olduğu bu sistemde²³ her grup, coğrafi temelde olmasa bile belli oranda otonomiye sahipti.²⁴ Ne var ki İkinci Dünya Savaşı sonrasında artan sosyal refah ve bu koşullarda yetişen gençliğin öncelikleri değişmişti. Artık ebeveynlerinden devrıldıkları dinsel/mezhepsel ve sosyo-politik ayrımlar onlar için bir şey ifade etmemekteydi. Nitekim 1986'da yapılacak bir araştırmaya göre nüfusun %44'ü kendisini bir dine bağlı hissetmeyecekti.²⁵ Hollanda toplumunu köklü bir şekilde değiştiren bu hızlı sekülerleşmenin altında, hiç şüphesiz 1960'larda yaşanan özgürleşme ve savaş karşıtı hareketler rol oynamıştır. Bu eğilimin bir parçası olarak, 1983 yılında anayasada yapılan değişiklikler neticesinde hükümetin kiliselere karşı yükümlülüklerinin çoğu sona erdi.²⁶ Öğrenciler bunun yanında mevcut bilimin **kritik bilim** ile yer değiştirilmesi gerektiğini de savunuyorlardı.²⁷ Hükümet bu harekete cevaben üniversiteleri daha demokratik bir yapıya kavuşturacak, öğrencilere öğrenci temsilcileri aracılığıyla daha çok söz hakkı verecek düzenlemeler yaptı. Yeni yapılanmaya göre yönetimde öğrenciler ve üniversite personeli de akademisyenler kadar söz sahibi olacaktı. Bu reform, öğrencilere tanınan haklar noktasında, Hollanda'yı 1960'ların ikinci yarısında üniversite olayları yaşamış diğer ülkelerden ayırıyordu. Ne var ki, istediği hakları elde eden öğrenciler müfredatta ve üniversite yapısında köklü değişikliklere gitme arzularını yitirdiler. Dönemin anarşist öğrencilerinin birçoğu mezun olduktan sonra sosyal bilimci ve sosyolog olarak bürokrasinin bir parçası oldular.²⁸

1970'lerin ortalarından itibaren sosyoloji, ekonomide yaşanan **krizlerden** etkilendi. Diğer bilimler gibi sosyolojinin de toplumu iyileştirme potansiyeline duyulan inanç azaldı.²⁹ Bunun yanında disiplin, öğrenciler için eski çekiciliğini yitirdi. Yine de kurumsallaşmış sosyoloji büyümeye devam etti. 1980'lere

²³ Christopher G. A. Bryant, "Depillarisation in the Netherlands", *The British Journal of Sociology*, c. XXXII, 1. Sayı, 1981, s. 56.

²⁴ Johan Sturm vd., "Educational Pluralism-A Historical Study of So-Called 'Pillarization' in the Netherlands, Including a Comparison with Some Developments in South African Education", *Comparative Education*, c. XXXIV, 3. Sayı, 1998, s.283.

²⁵ Hanspeter Kriesi, "New Social Movements and the New Class in the Netherlands", *The American Journal of Sociology*, c. XCIV, 5. Sayı, 1989, s. 1085, 1086.

²⁶ Jan Rath, vd., "The Politics of Recognition of Religious Diversity in Europe. Social Reactions to the Institutionalization of Islam in The Netherlands, Belgium and Britain", *Netherlands' Journal of Social Sciences*, c. XXXV, 1. Sayı, s. 57.

²⁷ Arie Rip ve Egbert Boeker, "Scientists and Social Responsibility in the Netherlands", *Social Studies of Science*, c.V, 4. Sayı, 1975, s. 468.

²⁸ Zwaan, "Coping with the Crisis in Dutch Sociology", s.709.

²⁹ Jan Berting, "Continuity and Changes in Dutch Sociology 1970-1984", *The Netherlands' Journal of Sociology*, 1985, c.II, 1.sayı, s. 9.

gelindiğinde sosyoloji, 9 üniversitede 94 kürsü ve 52 alt şube halinde faaliyet gösteriyordu.³⁰

Hollanda Sosyolojisi, asıl problemi 1980 ve 1990'lardaki ekonomik krizlerle yaşadı. Bu dönemde bütçede kesintiye gidilmesi üniversiteleri derinden etkiledi. Sosyoloji eğitimi veren üniversitelerin sayısı 9'dan 6'ya düştü. Dahası her üniversite artık sadece 1 sosyoloji şubesine sahip olacaktı. Bu küçülme beraberinde üniversitelerdeki sosyoloji pozisyonlarının azalmasını getirdi. Sonuç olarak Hollanda'da sosyologlar arasında işsizlik arttı.³¹ Eğitim sosyolojisi gibi ampirik temele sahip alanları bir kenara bırakırsak, 1980'lerde sosyolojinin, kamu tartışmalarındaki eski etkinliğini yitirdiğini gözlemleyebiliriz.³²

Bununla beraber akademi dışındaki sosyoloji, spesifik ve ampirik konulara odaklanan araştırma okulları ve mezun eğitim merkezleri aracılığı ile popülerliğini sürdürmeyi başarmıştır. Bilhassa 1990'lardan itibaren ön plana çıkan bu kurumlar belli araştırma gruplarına vücut vermiştir. Aşağıda daha detaylı olarak inceleyeceğimiz bu kurumlar üniversiteler tarafından kurulmakta ya da desteklenmektedir.³³

1990'larla birlikte sosyolojinin toplumu şekillendirmede kullanılabileceği yönündeki inanç azaldı. Araştırmalar, sorunu bulma ve çözüm getirme yerine, o soruna yönelik geliştirilen ve uygulanan hükümet politikalarının istenen ve istenmeyen sonuçlarını ölçmeye yöneldiler.³⁴ Bu işlevi yerine getiren kuruluşlardan birisi Sosyal ve Kültürel Planlama Ofisidir.³⁵

Öne Çıkan Sosyologlar ve Okullar

Hollanda'da sosyoloji alanındaki ilk çalışmalar bir okul etrafında üretilmemiş, daha çok bireysel araştırmaların ürünü olmuştur. Esasen ilk dönem sosyologlarının hemen hepsi başka disiplinlerde eğitim görmüşler, toplumu anlama çabasıyla uzmanlık alanlarında çalışmalar yürütürken sosyolojiye yönelmişlerdir. Bu dönemin bir başka özelliği de dinin toplumu anlamadaki önemli yeridir. İlk dönem Hollanda sosyologları, toplum anlayışlarını şekillendirirken Hıristiyan felsefesinden faydalanıyor, zaman zaman toplumu

³⁰ Haan ve Leeuw, "Sociology in the Netherlands", s.73.

³¹ Haan ve Leeuw, "Sociology in the Netherlands", s.74.

³² Wesselingh, "The Dutch Sociology of Education: Its Origins, Significance and Future", s.217.

³³ Haan ve Leeuw, "Sociology in the Netherlands", s.75-76.

³⁴ Haan ve Leeuw, "Sociology in the Netherlands", s.78.

³⁵ Haan ve Leeuw, "Sociology in the Netherlands", s.79.

iyileştirmek için dinin bir role sahip olup olmayacağını sorguluyorlardı. Bu noktada Hollanda Sosyolojisi ile Amerikan Sosyolojisi arasındaki bir başka benzerliğe dikkat çekmekte fayda var. Her iki ülkede de sosyoloji kuruluş yıllarında var olan toplum sorunlarına çözümü Hıristiyanlık'tan beslenen sosyolojide aramıştır. Amerikan Sosyolojisi'nin kurucu babaları sosyolojiye ahlakî ve dinî bir görev biçmişler, çalışmalarını "İncilci bir tutku ve ahlakçı bir retorik" üzerine inşa etmişlerdir.³⁶ Amerikan'ın ilk sosyologlarından olmasının yanı sıra Chicago'da Kilise'de vaazlar veren Albion Small, 1913'te Amerikan Sosyoloji Derneği'nde yaptığı başkanlık konuşmasında bireycilik ve kapitalizmi yüzyılın sorunları olarak değerlendirmiş ve bu sorunlardan kurtulmayı insanlığın hedefine yerleştirmiştir. Beklenen reformun gerçekleşmesi için sosyal bilimlerin Hıristiyan değerlerden faydalanması gerekmektedir. Hatta sosyoloji ile din/ahlak arasındaki bu ilişki o kadar derindi ki Small, sosyolojiyi ahlak felsefesi olarak tanımlamaktan çekinmemiştir.³⁷ Benzer eğilimi Hollanda'da Sosyoloji alanındaki ilk eser olan *Topluluk Bilimine Giriş*'in yazarı J. de Bosch Kemper'de de görmekteyiz. Amsterdam Üniversitesi'nde Hukuk Profesörü olan Bosch Kemper toplumu incelerken hukuk, teoloji, tarih felsefesi ve antropoloji gibi birçok temel bilimin birlikte kullanılabileceğini düşünür. Ona göre insan yaratılmış en yüce varlıktır ve dünyada kendisi için biçilen görevi yerine getirmektedir. Bu görevi yerine getirirken topluluk içinde yaşamaktadır. Görüldüğü gibi Bosch Kemper yeni bir sosyolojik teori geliştirmemiş, Hıristiyan Felsefesi'ne dayanan bir toplum resmetmiştir.³⁸

J.D.J. Aengenent de bir Katolik sosyal bilimci olarak, dine sosyal bilimlerle ilişkisinde benzer bir rol biçmiştir. 1909 yılında *Sosyoloji'nin Ders Kitabı* isimli eseri kaleme alan Aengenent sosyolojiyi, felsefi sosyoloji ve pozitivist sosyoloji olarak ikiye ayırmaktadır. Aengenent'in daha çok önem verdiği felsefi sosyoloji, ahlak felsefesinin bir koludur. Topluluğun bir üyesi olan insanın hakları ve görevleri sosyolojinin konusunu oluşturur. Başka bir ifade ile sosyoloji toplumsal probleme odaklanır. Aengenent'e göre toplumsal problem, işçilerin problemi, tarım problemi, işveren sınıfının problemi, sanayi sınıfının problemi ve kadının toplumdaki yeri problemlerinin bir birleşimidir. Aengenent üç okulun bu soruna çözüm önerisinde bulunabileceğini söyler. Ona göre ilk iki

³⁶ Lewis A. Coser, "Amerikan Eğilimleri", Tom Bottomore ve Robert Nisbet (der.), *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi*, Mete Tunçay ve Aydın Uğur(hzr.), çev. Alâeddin Şenel, Ankara: Ayraç Yayınevi, 1997, s. 291.

³⁷ Coser, "Amerikan Eğilimleri", s.296.

³⁸ Landheer, "Dutch Sociology", s.191.

okul olan bireyci ve sosyalist okulların çözüm önerileri değil, Hıristiyan okula dayanan çözümler toplumsal problemi sorun olmaktan çıkarabilir. Aengenent'in düşüncesinde Hıristiyanlık o kadar merkezi bir yer işgal eder ki toplumsal problemlere çözüm önerirken Papa'nın tamimlerinden ve birçok Katolik yazardan beslenir. Aengenent'in etkilendiği yazarlardan birisi olan Pesch³⁹ bir sosyal ekonomist olarak ekonomi ile ahlak arasında güçlü bir bağlantı kurmuştur. Ona göre ahlaki açıdan yanlış olan bir görüş -örneğin doğum kontrolü- ekonomik açıdan meşru gösterilemez.⁴⁰ Aengenent'in de desteklediği Katolik Felsefesi bireyciliğe ve kişinin yeteneğine dayanan liberal düzene eleştirel bir bakış getirmektedir. Bu görüşe göre toplumun doğal birimi birey değil ailedir. Dolayısı ile ücretler dağıtılırken mümkün mertebe bireysel beceriden çok ailesel ihtiyaçlar göz önünde bulundurulmalıdır.⁴¹ Aengenent ve o dönem yaşayan sosyal bilimciler tarafından desteklenen bu görüş teorik tartışmalarla sınırlı kalmamış, politik alanda da yankı bulmuştur. Örneğin aile destekleme uygulaması Hollanda'da bu Katolik görüşlerin bir uzantısı olarak doğmuştur. Katolik bir ekonomist olan P.J.M. Aalberse'nin 1. Dünya Savaşı sonrası Hollanda'da Çalışma Bakanı olması ile ailelerin maddi olarak desteklenmesi tartışması politikaya taşınmıştır.⁴² Aengenent bu dönemde Aalberse'nin görüşlerini destekleyen eserler kaleme almıştır. *Katolik Sosyoloji'ye Göre Ödeme Oranlarının Düzenlenmesi* bu eserlerden birisidir.⁴³

Hollanda'da ilk dönem sosyolojisinde dini ön plana çıkarana kadar sadece Katolikler değildi. Örneğin J.R. Slotemaker de Bruine *Sosyoloji ve Hıristiyanlık* adlı eserinde pozitivist sosyolojiyi eleştirmiş, Protestan dayanışmasının önemine işaret etmiştir. Protestan sosyologların Katoliklerden farkı ise daha fazla bireyci olmalarıdır. Ne Kilise'nin ne de Devlet'in bireysel inisiyatifini kısıtlamaya hakkı vardır. İnsanlarda bulunan ortak çıkarlar dayanışmayı yaratmaya yetecektir. Protestanlık'ta Kilise'nin olmaması elbette bu farkın ardında yatan etkenlerin başında gelir.⁴⁴

Hollandalı sosyologlar içerisinde dindar bir bakış açısına sahip olmamasına rağmen dinin toplumdaki yerini araştıranlar da vardır. W. A. Bongers,

³⁹ Landheer, "Dutch Sociology", s.192.

⁴⁰ Ph. Van Praag, "Views and Concepts Relating to Population Problems in the Netherlands 1918- 1939", *Population Studies*, c. XXXI, 2. Sayı, 1977, s. 256.

⁴¹ William Petersen, "Family Subsidies in the Netherlands", *Marriage and Family Living*, c. XVII, 3.sayı, 1955, s. 261.

⁴² Petersen, "Family Subsidies in the Netherlands", s.261.

⁴³ Petersen, "Family Subsidies in the Netherlands", s.262.

⁴⁴ Landheer, "Dutch Sociology", s.192.

Hollanda'da kriminoloji çalışmalarıyla da tanınan Bonger dinin toplum için önemine çalışmalarında yer vermiştir. Bonger suçun sadece hukuksal bir perspektiften anlaşılamayacağını -ve dolayısıyla azaltılamayacağını- ileri süren Uluslararası Kriminoloji Cemiyeti'nin görüşlerinden etkilenmiştir. Bu görüşe göre suçla başa çıkmak için antropolojik ve sosyolojik çalışmalar yürütmek gerekiyordu.⁴⁵ Bonger bu anlayıştan yola çıkarak suça neden olan toplumsal değişkenleri saptamaya çalıştı. İlk olarak dinin suçu engellediği görüşünü test etti. Suç raporlarını araştırarak yürüttüğü araştırmanın sonucunda kiliseye daha çok gidenlerin suça daha çok karıştıklarını gördü. Dahası, Katolikler Protestanlar'a, Protestanlar da Yahudiler'e nazaran -yüzde olarak- daha çok suç işliyordu. Ne var ki Bonger bu oranların başka bir açıklaması olduğunu düşünüyordu. Nitekim, Hollanda'da Katolikler daha az eğitim almış ve daha fakir bir gruptu. Bonger bu yüzden suça teşvik eden ya da suçtan alıkoyan asıl etkenin din değil, ekonomik durum olduğu sonucuna ulaştı.⁴⁶ Benzer bir açıklamayı siyah nüfus ile suç arasındaki ilişkiyi analiz ederken de kullandı. Bonger'in araştırmalarına göre siyahî insanların suça daha eğilimli olması onların ırkları ile değil, ekonomik ve toplumsal özellikleri ile açıklanabilirdi.⁴⁷ Tarihsel materyalizmin savunucusu olan Bonger bütün bu sonuçlardan sonra faturayı kapitalizme kesti.⁴⁸ Toplumdaki modern kapitalist örgütlenme, ona göre, sınırlandırılmamış egoizme yol açmıştır.⁴⁹ Kapitalizm bununla da kalmamış toplumsal bilinci zedelemiş ve acımasızlığı artırmıştır. Fakirin hayatını zorlaştıran ve zenginin yozlaşmasına neden olan bireycilik, dine sosyolojilerinde önemli bir rol biçen sosyologlar gibi Bonger tarafından da toplum için zararlı bir öge olarak sunulmuştur.⁵⁰

19. yüzyılın sonundan itibaren Hollanda sosyolojisinde kendisine önemli bir yer edinen Rudolf Steinmetz'e dek, Hollanda'da önemli bir okuldan söz edemeyiz. Steinmetz, hem çalışmalarında odaklandığı konularla hem de o konuları inceleyiş biçimiyle bir milattır. Aynı zamanda bir etnoğraf ve antropolog olan Steinmetz sosyolojinin daha çok ampirik temelde yapılması gerektiğini vurguladı.⁵¹ Bu amaçla, somut veriler sunan ve sosyolojiyi besleyeceğini

⁴⁵ J. M. Van Bemmelen, "Pioneers in Criminology. VIII. Willem Adriaan Bonger (1876-1940)", *The Journal of Criminal Law, Criminology, and Police Science*, c. XLVI, 3. Sayı, 1955, s. 297.

⁴⁶ Landheer, "Dutch Sociology", s.193.

⁴⁷ Bemmelen, "Pioneers in Criminology. VIII. Willem Adriaan Bonger (1876-1940)", s.298.

⁴⁸ Landheer, "Dutch Sociology", s.193.

⁴⁹ Bemmelen, "Pioneers in Criminology. VIII. Willem Adriaan Bonger (1876-1940)", s.298.

⁵⁰ Landheer, "Dutch Sociology", s.194.

⁵¹ Rudolf Heberle, "On Political Ecology", *Social Forces*, c. XXXI, 1. Sayı, 1952, s.1.

düşündüğü "sosyografi"ye dikkatleri çekti.⁵² Steinmetz, 1894'te yayımlanan *İlkel Halklarda İntihar* adlı makalesindeki görüşleri ile Durkheim'ın ünlü eseri "İntihar"da yerini almıştır. Durkheim bu çalışmasında, Steinmetz'in ilkel toplumlarda intihar oranının uygar toplumlara nazaran daha fazla olduğu iddiasını tartışmıştır.⁵³ Steinmetz, deskriptif çalışmaları ile kendisinden sonra gelen kuşağı etkilemiş ve **2. Dünya Savaşı** sonrasında Hollanda sosyolojisinin temel eğilimini belirlemiştir.⁵⁴ Steinmetz'in takipçilerinin yürüttüğü sosyolojik araştırmalar bu görüşün pratikte nasıl bir karşılığı olduğu hakkında bilgi verebilir. Steinmetz'in öğrencilerinden olan J. Van Hint'in 1928'de kaleme aldığı *Amerika'daki Hollandalılar* ve A. Blonk tarafından 1929'da yazılan *Fabrikalar ve İnsanlar* bu çalışmalardan bazılarıdır. İki eserde de sosyal bilimcilerin amacı soyut veya büyük bir teori oluşturmaktansa yakından gözlemlerle özel bir gruba odaklanıp, o grubun özelliklerini anlamaya çalışmaktır.⁵⁵ Bu uygulamanın Hollanda sosyolojisine egemen olduğunu söylediğimiz ampirik yöntemle paralel olduğunu ifade edebiliriz.

Steinmetz'in en ilginç çalışmalarından birisi *Savaş Sosyolojisi* adlı eseridir. Bu eserde Steinmetz savaşı önemli bir işleve sahip -hatta bir anlamda gerekli- bir toplumsal olgu olarak tanımlar. Ona göre insanların diğerlerine karşı savaşı, önce grupları sonra kültürleri yaratacaktır. İlkel toplumlardan örnekler veren sosyolog, onların savaştan korunmak için organize olduğunu gösterir. Savaş bu yönüyle gelişmiş bir organizasyon olan "Devlet"in ortaya çıkmasında pay sahibi olmalıdır. Elbette Steinmetz'in evrime olan inancının bu çıkarımı ile ilişkilendirmek mümkündür.⁵⁶

II. Dünya savaşı sonrasında Hollandalı sosyologlar sosyolojiye yeni bir kimlik kazandırma konusunda hayli yol kat etmiş durumdaydılar. Daha önce de belirttiğimiz gibi üniversitelerde kurulan sosyoloji lisans ve yüksek lisans derecelerinin yanında araştırma kuruluşları aracılığıyla da sosyolojik çalışmalar yürütülüyordu. Bu dönem boyunca Hollandalı sosyologların teorik olarak Amerikan sosyologlarını yakından takip ettiklerini görüyoruz. Amerika

⁵² Landheer, "Dutch Sociology", s.194.

⁵³ Emile Durkheim, *Suicide: A Study in Sociology*, George Simpson (haz.), çev: John A. Spaulding ve George Simpson, New York: The Free Press, 1997, s.20.

⁵⁴ Haan ve Leeuw, "Sociology in the Netherlands", s.71.

⁵⁵ Landheer, "Dutch Sociology", s.195.

⁵⁶ Landheer, "Dutch Sociology", s.195.

kaynaklı yapısal işlevselcilik ve saha araştırmaları sosyolojide merkezi bir yer işgal ediyordu.⁵⁷

Savaş sonrası dönemde ortaya çıkan araştırma kuruluşları, bir yandan büyüyen sosyal devletin ihtiyaçlarını ve bu ihtiyaçlara cevap olabilecek politikaları belirlerken bir yandan da hızla endüstrileşme ve şehirleşmenin toplumda yol açtığı problemleri en aza indirmeyi amaçlıyordu. Frederik Van Heek'in araştırmaları bu dönem çalışmalarına tipik bir örnektir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında sosyal tabakalaşma ve tabakalaşmış toplumda hareket üzerine ampirik çalışmalar yapmış bir sosyologdur. Van Heek'in bu çalışmaları daha sonra Leiden Okulu olarak adlandırılacak takipçilerince sürdürülmüştür. Okulun son çalışması olan ve toplumdaki eşitsizliklerin eğitime yansımalarını inceleyen Yetenek Projesi, 1961 ve 1968 yılları arasında yürütülmüştür. Proje o dönem Hollanda eğitim politikaları üzerinde büyük bir tesire sahiptir.⁵⁸

1960'lar sadece toplumun ve toplumsal kabullerin değil, toplumu anlamakta kullanılan toplumsal kuramların da sorgulandığı bir döneme karşılık geliyordu. Hollanda sosyolojisindeki ana damar Amerikan sosyolojisinin hâkimiyetine bu dönemde –bilhassa 1960'ların ortalarından itibaren- eleştirel yorumlar getirilmeye başlandı. Amerikan sosyolojisinin, yapısal işlevselcilik yoluyla mevcut sistemi meşrulaştırdığı eleştirileri bu dönemde Frankfurt Okulu'nun kritik sosyolojisine ve Berger-Luckman'ın yorumcu sosyolojisine olan ilgiyi artırdı. Bunların yanında çatışma sosyolojisi, sembolik etkileşim, etnometodoloji öne çıkan diğer sosyoloji kuramlarıydı.⁵⁹ Bilhassa 1978'de yaşanan ekonomik durgunluk ve artan işsizlik, toplumsal gelişmeye ve sosyal bilimlere olan inancı azaltmıştı.⁶⁰ Ana damar Amerikan sosyolojisine şüpheyile bakılması ve sosyal bilimlere güvenin azalması ile eş zamanlı olarak, Hollanda sosyolojisinin, Kıta Avrupası'na hâkim olan sosyolojideki tartışmaların etkisi altına girdiğini görüyoruz. Bu dönemde teorik tartışmalar ön plana çıkmış, hangi paradigmanın doğru olduğu anlamaya çalışılmıştır. Farklı doğrulara sahip paradigmlar sosyoloji disiplinine zenginlik katmış ancak bu zenginlik eskiden var olan konsensusu bozduğu için bir anlamda da krize yol açmıştır.⁶¹

⁵⁷ Haan ve Leeuw, "Sociology in the Netherlands", s.71-72.

⁵⁸ Wesselingh, "The Dutch Sociology of Education: Its Origins, Significance and Future", s.214.

⁵⁹ Haan ve Leeuw, "Sociology in the Netherlands", s.72.

⁶⁰ Berting, "Continuity and Changes in Dutch Sociology 1970-1984", s.7.

⁶¹ Haan ve Leeuw, "Sociology in the Netherlands", s.72,73.

Çok seslilik günümüzde de devam etmektedir. Yine de 1980'lerden itibaren Hollanda sosyolojisine hâkim olmuş iki ana okuldan söz etmek mümkündür. Bu okullardan ilki yine bir Alman sosyolog olan Norbert Elias'ın fikirlerinin üstüne bina edilmiş "tasviri sosyoloji"dir. Bu okul, geniş bir zaman diliminde gerçekleşenleri tarihsel bir perspektiften ele almıştır.⁶² Bu okulun temsilcileri, 1987 yılında Amsterdam ve Leiden üniversiteleri tarafından kurulan Lisansüstü Sosyoloji Okulu bünyesinde çalışmalarını sürdürmüşlerdir.⁶³ Görüşün temsilcilerinden olan Goudsblom'a göre toplumda birbirlerine bağlı bireyler vardır ve sosyoloji sistematik olarak bu bağları tasvir eder, bağların toplum üzerindeki etkilerini inceler. Toplumdaki uzun dönem gelişmelere önem veren bu sosyologlar, kısa dönem olayları anlamak için de uzun dönem toplumsal gelişmelere odaklanmak gerektiğini düşünürler. Bu yüzden bireylerin planları toplumsal gelişmeler üzerinde güçlü bir etkiye sahip olamaz. Bu teorik görüşlere sahip olan tasviri sosyoloji, niteliksel analiz yöntemini benimsemiştir.⁶⁴

Hollanda son dönem sosyolojisinde tasviri sosyoloji kadar öneme sahip olan diğer okul ise açıklayıcı sosyolojidir. Bu okul toplumsal olayları rasyonel tercih teorisi ile açıklar ve ampirik deliller sunar.⁶⁵ Tasviri teorinin aksine, kolektif olaylarda bireyin davranışlarını, motivasyonlarını inceler. Merkezinde mikro-makro problemi, bireysel davranış ve bireysel motivasyon ile ilgili teorilerin uygulanmasını barındıran teori, niceliksel analiz metoduna önem verir. Teorilerinde Karl Popper'ın çalışmasına özel bir yer veren sosyologlar basitleştiren çıkarımları, gerçekçi çıkarımlarla değiştirme iddiasındadırlar.⁶⁶ Groningen, Utrecht ve Nijmegen üniversitelerinden oluşan Uluslararası Sosyal Teori ve Metodoloji Merkezi bu okulun temsilcisidir.⁶⁷

Günümüz Hollanda Sosyolojisinde Öne Çıkan Araştırma Konuları

Hollanda sosyologlarının günümüzde yoğunlaştıkları alanlardan birisi norm ve değerlerin incelenmesidir. Bu konuda Nijmegen üniversitesine bağlı araştırmacılar 1979'dan beri araştırmalar yürütmüşler ve bu araştırmalarının merkezine Hollanda'daki Hıristiyan inançların seküler alandaki yansımalarını

⁶² Wesselingh, "The Dutch Sociology of Education: Its Origins, Significance and Future", s.214.

⁶³ Haan ve Leeuw, "Sociology in the Netherlands", s.76.

⁶⁴ Haan ve Leeuw, "Sociology in the Netherlands", s.80.

⁶⁵ Wesselingh, "The Dutch Sociology of Education: Its Origins, Significance and Future", s.223.

⁶⁶ Haan ve Leeuw, "Sociology in the Netherlands", s.80-81.

⁶⁷ Wesselingh, "The Dutch Sociology of Education: Its Origins, Significance and Future", s.223.

koymuşlardır.⁶⁸ Bu konudaki çalışmalarını SOCON adlı bir kuruluş aracılığı ile yürütmekte ve büyük ölçekli anketler düzenlemektedirler.⁶⁹ Tilburg Üniversitesinde kurulan "Avrupa Değer Sistemleri Çalışma Grubu" Hollanda toplumundaki temel değerleri incelemiştir. 1981 ve 1990'da yapılan araştırmalar sonucunda daha fazla bireyselliğin yaşandığı ve bu trendin ekonomik gelişmeye indirgenemeyeceği ortaya çıkmıştır.⁷⁰ Norm ve değerlerle ilgili bir diğer araştırma 15 ülkeyi kıyaslamalı inceleyen Nijmegen üniversitesi öğretim üyesi Nan Dirk De Graaf tarafından yürülmüştür. Graaf ebeveynlerin ve toplumsal ortamın dindarlık üzerindeki etkisini incelemiş ve hem dindarlığın hem de sekülerliğin içinde yaşanan toplumdaki etkilediğini göstermişlerdir. Potansiyel arkadaşlar, öğretmenler, iş arkadaşları ve eşlerin görüşleri ile toplumun genel dindarlığı -ya da sekülerliği- bireyin dini duruşunu belirlemede, aileden gelen dindarlığın önüne geçebilmektedir.⁷¹ Dinin politik tercihlerle ilişkisini inceleyen başka bir araştırma, 1964-1992 arasında dinin, oyları belirlemede, gelir düzeyinden daha önemli bir etken olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bununla beraber dinin siyasi tercihler üzerindeki etkisi git gide azalmaktadır.⁷² Değerlerle ilgili bir başka araştırmada, Flap ve de Graaf, sosyal sermayenin ve özel olarak kişisel kontakların iş sahibi olmadaki etkisini incelemiştir. Araştırma sonucu Hollanda'da her üç kişiden birisinin kişisel kontakları aracılığı ile iş sahibi olduğunu gösterirken, aracı olan kontakların mesleki prestijlerinin yeni edinilen işlere etkisi de incelenmiştir.⁷³

Günümüzde Hollanda sosyologlarının gözde çalışma alanlarından bir diğeri göçmen ve azınlıklardır. Bu konu Hollandalı sosyologlar tarafından iki ayrı boyutta incelenmektedir: Göçmenlerin yeni vatanlarında yaşamalarının Hollanda toplumunda yarattığı toplumsal sorunlar ve aynı toplum içinde göçmenlere karşı gösterilen ayrımcılık. İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllardan itibaren büyük göç alan Batı Avrupa toplumları eski kolonilerden gelenler, göçmen işçiler ve sığınmacılarla yeniden şekillendi. Göçmenler beraberlerinde

⁶⁸ Haan ve Leeuw, "Sociology in the Netherlands", s.81.

⁶⁹ Haan ve Leeuw, "Sociology in the Netherlands", s.76.

⁷⁰ Haan ve Leeuw, "Sociology in the Netherlands", s.81-82.

⁷¹ Jonathan Kelley ve Nan Dirk De Graaf, "National Context, Parental Socialization, and Religious Belief: Results from 15 Nations", *American Sociological Review*, c. LXII, 4.sayı, 1997, s. 654.

⁷² Rob Eisinga vd., "Religion Affiliation, Income Stratification, and Political Party Preference in the Netherlands, 1964 to 1992", *The Netherlands Journal of Social Sciences*, c.XXX, 2.sayı, 1994, s.121-122.

⁷³ Hendrik D. Flap ve Nan Dirk de Graaf, "Social Capital and Attained Occupational Status", *The Netherlands Journal of Sociology*. C. XXII, 2. Sayı, 1986, s.156.

dillerini, kültürlerini ve dinlerini getirdiler.⁷⁴ Bu göçmen azınlıkların başında Türkler, Faslılar ile Sürinamlılar gelmektedir. 20.yüzyılın son çeyreğinde 240 bin Türk, 175 bin Faslı, 30 bin Müslüman Surinamlı ve 4500 Pakistanlı göçmen alan Hollanda için İslam ve Müslümanların topluma adaptasyonları en önemli konulardan birisi haline gelmiştir.⁷⁵ Birçok sosyolog ve sosyal bilimci bu süreçte yaşanan zorlukları çalışmalarının merkezine almışlardır. Örneğin Thijl Sunier İslam'ın kurumlaşma sürecinde Hollanda toplumunun ve hükümetinin etkisini incelemiştir.⁷⁶ Göçmenlerle ilgili işlenen konulardan bir diğeri de göçmen çocuklarının Hollanda okullarında yaşadıkları sorunlardır. Crul, Türk ve Faslı öğrencilerin eğitimlerine odaklanırken aile içi desteğin altını çizmiştir.⁷⁷ Etnik grupların eğitimdeki görece başarısızlıklarını inceleyen Roelandt ve arkadaşları ise başarısızlığın göçmen olmanın verdiği adaptasyon sorunu ve düşük sosyo-ekonomik düzeyden gelme ile açıklanabileceğini sayısal analizleri ile göstermişlerdir.⁷⁸ Oosterhuis, azınlıkların uğradıkları ayrımcılığı bir başka boyuttan incelemiştir. Kapsamlı anketindeki bulgulara göre birçok dükkân sahibi, siyah bir çalışanı, rakibi olan beyazdan daha yetenekli de olsa dükkânında çalıştırmak istememektedir. Dükkân sahiplerinin %44'ü bir Sürinamlı'yı dükkânında işçi olarak görmek istememektedir. Bu tür işlerin göçmenler için önemi düşünülürse ayrımcılığın sonuçları daha net ortaya çıkacaktır. İşin ilginç yanı dükkân sahiplerinin bu görüşlerini meşrulaştırmak için müşterilerin siyahları tercih etmemesine bağlamalarıdır.⁷⁹

Günümüz Hollanda sosyolojisinde en çok incelenen konulardan bir diğeri de kadınlara yönelik ayrımcılıktır. Bu konu sosyologlar tarafından genel olarak iş hayatıyla ilişkilendirilerek incelenmektedir. Örneğin Van Doorne ve Luijckx, kadınlar ile erkekler arasındaki maaş farklılıklarının akademideki yansımalarını araştırmışlardır. Van Doorne ve Luijckx, kadınlara daha az ödeme yapıldığının, ancak bu farkın ayrımcılık olarak nitelendirilmesinin doğru olmadığını, zira çalışan kadınların ve çalıştıkları işin özelliklerinin oluşturduğu kompleks

⁷⁴ Geert W.J.M. Driessen, "Islamic Primary Schools in the Netherlands: The Pupils' Achievement Levels, Behaviour and Attitudes and Their Parents' Cultural Backgrounds", *The Netherlands Journal of Social Sciences*, c.XXXIII, 2.sayı, 1997, s. 42.

⁷⁵ Thijl Sunier, "Muslim Migrants, Muslim Citizens: Islam and Dutch Society", *The Netherlands' Journal of Social Sciences*, c. XXXV, 1.sayı, 1999, s. 69.

⁷⁶ Sunier, "Muslim Migrants, Muslim Citizens: Islam and Dutch Society", s. 81.

⁷⁷ Maurice Crul, "Turkish and Moroccan Sibling Support and School Achievement Levels: An optimistic View", *Netherlands Journal of Social Sciences*, c. XXXV, 2. sayı, 1999, s.113.

⁷⁸ Theo Roelandt vd., "Ethnic Minority Children in Dutch Education: Ethnic Stratification, Social Class and Migration", *The Netherlands' Journal of Social Sciences*, c. XXVII, 1991, s. 104.

⁷⁹ Gertjan Oosterhuis ve Arie Glebbeek, "Price and Prejudice in Personnel Selection", *The Netherlands' Journal of Social Sciences*, c.XXVI, 2.sayı, 1990, s. 147.

yapının bu farklılıkta hatırı sayılır bir rolü olduğunun altını çizmişlerdir.⁸⁰ Mertens ve arkadaşları ise kadınların erken ya da geç yaşta çocuk sahibi olmalarının erkek-kadın maaş oranına etkisini incelediği makalesinde erken yaşta anne olmanın kadınların maaşlarında negatif etkiye sahip olduğunu bulmuştur.⁸¹ Son olarak, Moree, çalışmasında Hollandalı çalışan kadınların 1970 ve 1980'lerde yaşanan zihinsel dönüşüm sonucu 1950'lerdeki "iyi annelik" rolünden uzaklaşmalarını konu almıştır.⁸²

Yüksek Öğretimde Sosyoloji

Eğitimin Genel Hatları

Hollanda'daki sosyoloji eğitimine geçmeden önce genel hatlarıyla eğitim sistemini incelemekte fayda görüyoruz. Hollanda'da ilkokula başlama yaşı 5 olmasına rağmen çoğu çocuk 4 yaşını bitirince ilköğretime başlar. İlköğretim 8 yıldır. 12 yaşına gelen çocuklar orta öğretimlerine devam ederler. Çocuklar bu aşamada orta öğretimdeki çeşitli okullardan (Mesleki eğitime hazırlık okulları olan VMBO'lar, üniversite eğitimine hazırlık okulları olan VMO'lar ve genel ortaöğretim okulları olan HAVO'lar) birisini tercih ederler. Eğitim, VMBO'larda 4 yıl, HAVO'larda 5 yıl ve VMO'larda 6 yıl sürer. Hollanda'da yüksek öğretim ise WO adı verilen araştırma merkezli üniversiteler ve HBO adı verilen yüksek meslek enstitülerince verilir. HBO'larda 4 yıl, WO'larda ise 3 yıl süren eğitim sonucunda öğrenciler lisans derecelerini alırlar. Yüksek lisans derecesi ise 1 ya da 2 yıl sürmektedir.⁸³

HBO'lar öğrencilerin profesyonel iş yaşamına hazırlayan kurumlardır. 4 yıllık eğitim sonucunda 240 ECTS (kredi)yi tamamlayan öğrenciler iş yaşamına başlarlar. WO'lar ise akademi odaklıdır ve öğrencileri yüksek lisansa hazırlarlar. 3 yıllık eğitim 180 ECTS (kredi)dir.⁸⁴ Hollanda'da 2008 yılı

⁸⁰ Anneke van Doorne-Huiskes ve Ruud Luijckx, "Wage Differences Between Women and Men in Academia", *The Netherlands Journal of Sociology*, c.XXIV, 2.sayı, 1988, s. 156.

⁸¹ Noortje Mertens vd., "Women's Wage Rates and the Timing of Children. A Simultaneous Analysis", *The Netherlands Journal of Social Sciences*, c.XXXIV, 1.sayı, 1998, s.73.

⁸² Marjolein Morce, "A Quiet Revolution: Working Mothers in the Netherlands 1950-1990," *Netherlands Journal of Social Sciences*, c.XXX, 1994, s. 40.

⁸³ "Hollanda Eğitim, Kültür ve Bilim Bakanlığı Raporu- Anahtar Figürler- 2004-2008", Hollanda Eğitim, Kültür ve Bilim Bakanlığı İnternet Sayfası, <http://english.minocw.nl/documenten/key%20figures%202004-2008.pdf>, s.8., 11 Temmuz 2010'da girildi.

⁸⁴ "Hollanda Yüksek Eğitim Sistemi", Hollanda Flemenk Akreditasyon Organizasyonu İnternet Sayfası, <http://www.nvao.net/higher-education-system-in-the-netherlands>- Hollanda Yüksek Eğitimi, 7 Temmuz 2010'da girildi.

itibariyle HBO'lara kayıtlı 382 bin öğrenci varken WO'lara kayıtlı 219 bin öğrenci bulunmaktadır.⁸⁵ Ülkede 13 WO ve 86 HBO vardır.⁸⁶

Hollanda üniversiteleri olan WO'lar 3 yıllık lisans eğitimini Hollandaca olarak vermektedirler. Öğrenciler bu süre zarfında derslerin yanı sıra bir araştırma projesi yapmaktadırlar. 1 ya da 2 yıllık yüksek lisans dereceleri ise Hollandaca ya da İngilizce dillerinde verilmektedir. Öğrenciler bu süreçte bir tez hazırlamaktadırlar. Hollanda'daki Yüksek Meslek Enstitüleri olan HBO'lar ise araştırma odaklı kurumlar değildir. Bu yüzden öğrencilerden araştırma projesi hazırlamaları istenmez.⁸⁷

Hollanda'da sadece devlet tarafından kurulmuş yüksek öğretim kurumları değil, devlet tarafından kurulmamış yüksek öğretim kurumları da büyük oranda devlet tarafından finanse edilir.⁸⁸ Bunun yanında üniversiteler, üniversite dışındaki kurum ve kişilere araştırma ve danışma hizmetleri sunarak da gelir elde etmektedirler.⁸⁹ HBO'ların ana gelirleri de şu şekilde sıralanabilir: devletten gelen fon, öğrenci harçları ve 3. gruplar için yapılan çalışmalar. 2007 yılında bu gelirler sırasıyla şu şekilde gerçekleşmiştir: %67,9; 18,1 ve 7,1.⁹⁰

Hollanda üniversiteleri, 1999'dan bu yana, Avrupa'da öğrencilerin ve akademik personelin ülkeler arası hareketliliğini ve geçişini artırmayı hedefleyen Bologna Süreci'ne adapte olma yolunda çalışmaktadırlar. Bu nedenle Hollanda üniversiteleri ve diğer yüksek öğretim kurumlarında Avrupa'nın kredi sistemi olan ECTS (Avrupa Kredi Transfer ve Biriktirme Sistemi-AKTS) kullanılmaya başlanmıştır.⁹¹ Yine Bologna süreci ile uyumlu olarak WO üniversitelerinde lisans eğitimi 3 yıl olarak verilmektedir.

Hollanda Üniversiteleri'nde Sosyoloji Eğitimi

Hollanda eğitim kurumları ile ilgili verdiğimiz bu alt yapıdan sonra, Hollanda'daki üniversitelerden bazılarının sundukları sosyoloji programlarını

⁸⁵ "Hollanda Eğitim, Kültür ve Bilim Bakanlığı Raporu- Anahtar Figürler- 2004-2008", s. 11, <http://english.minocw.nl/documenten/key%20figures%202004-2008.pdf>, 11 Temmuz 2010'da girildi.

⁸⁶ Leo C. J. Goedegebuure ve Don F. Westerheijden "Changing Balances in Dutch Higher Education", *Higher Education*, c. XXI, 4.sayı, 1991, s. 495.

⁸⁷ Goedegebuure ve Westerheijden, "Changing Balances in Dutch Higher Education", s.496.

⁸⁸ <http://www.nvao.net/higher-education-system-in-the-netherlands>

⁸⁹ Goedegebuure ve Westerheijden, "Changing Balances in Dutch Higher Education", s.495.

⁹⁰ "Hollanda Eğitim, Kültür ve Bilim Bakanlığı Raporu- Anahtar Figürler- 2004-2008", s. 110, <http://english.minocw.nl/documenten/key%20figures%202004-2008.pdf>, 11 Temmuz 2010'da girildi.

⁹¹ "Bologna Süreci" Hollanda Yüksek Eğitimde Uluslararası İşbirliği Organizasyonu - Bologna Süreci, <http://www.nuffic.nl/nederlandse-organisaties/informatie/internationaliseringsbeleid/bolognaproces>, 19 Temmuz 2010'da girildi.

inceleyebiliriz. Aşağıda da görüleceği gibi üniversiteler müfredat açısından birbirlerinden çok farklı programlara sahiptir. Hem lisans hem de yüksek lisans döneminde yoğunlaşılacak konular arasında bir denklik bulunmamaktadır. Üniversitelerin birçoğu öğrenciye değişik konularda uzmanlaşma olanağı vermektedir. Üniversiteyi bitirme şartı olarak beklenen araştırma projesi henüz lisans döneminde öğrencilerin belli bir bransa yönelmesine katkıda bulunur. Öğrenciler lisans dönemlerinde Hollandaca eğitim alırken, yüksek lisans eğitimleri genelde İngilizce olarak verilmektedir. Verilen dersleri incelediğimizde -sosyolojiye giriş ve metod derslerini bir kenara koyarsak- sosyal devletin ve göçmen sorunlarının Hollanda sosyolojisini ilgilendiren başlıca konular olduğunu görürüz.

İlk olarak ülkenin köklü üniversitelerinden Groningen üniversitesine odaklanacağız. Groningen üniversitesinde hem 3 yıllık lisans hem de 1 yıllık yüksek lisans eğitimi Hollandaca verilmektedir.⁹² Sosyoloji lisans programında ilk iki yıl verilen derslerden bazıları şunlardır: Sosyolojiye Giriş, İstatistik I, II, III (Olasılık, Değişkenler Arası İlişki, Nedensellik ve Değerlendirmesi) Metod ve Veri Toplama, Organizasyonlar, Sosyal Devlet, İstatistik IV (Veri Analizi), Felsefe, Lisans Araştırması, Sosyal Devlette Hükümet, Sosyal Teoriler, Teori Uygulama. Öğrenciler son sene dört alandan (Eğitim Sosyolojisi, İş Sosyolojisi, Tıp Sosyolojisi, Suç ve Güvenlik Sosyolojisi) ikisinde uzmanlaşmak zorundadırlar. Bunun yanında öğrenciler araştırma kuruluşları ve belediyeler tarafından desteklenen anketler yapmaktadırlar. Bu uygulama onların uzmanlaşmalarına katkıda bulunma amacını gütmektedir.⁹³ Bir yıl süren yüksek lisans ise öğrenciler üç alandan (Sayısal Araştırma; Suç ve Güvenlik; Sağlık, Refah ve Sosyal Hizmet) birinde uzmanlaşırlar.⁹⁴

İnceleyeceğimiz ikinci üniversite olan Tilburg Üniversitesinde de sosyoloji lisans eğitimi 3 yıl sürmektedir. Eğitim Hollandaca yapılmaktadır.⁹⁵ Yüksek

⁹² "Groningen'de Sosyoloji Eğitimi", Groningen Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü İnternet Sayfası, <http://www.rug.nl/soc/informatievoor/studiekiezers/index>, 19 Temmuz 2010'da girildi.

⁹³ "Lisans", Groningen Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Lisans İnternet Sayfası, <http://www.rug.nl/soc/informatieVoor/studiekiezers/bacheloropleiding>, 19 Temmuz 2010'da girildi.

⁹⁴ "Yüksek Lisans", Groningen Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Yüksek Lisans İnternet Sayfası, <http://www.rug.nl/soc/informatieVoor/studiekiezers/masteropleidingsociologie>, 19 Temmuz 2010'da girildi.

⁹⁵ "Sosyoloji Lisansı Program Tanımı" Tilburg Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Lisans İnternet Sayfası, <http://www.tilburguniversity.nl/faculties/fsw/education/programmes/bscsociology/>, 17 Temmuz 2010'da girildi.

lisans programı bir yıl sürmektedir ve eğitim dili İngilizce'dir.⁹⁶ Lisans öğrencileri Sosyal Bilimler İçin Sosyoloji, Sosyolojideki Ana Sorunlar, Sosyo-kültürel Tarih gibi derslerin yanında Ekonomiye Giriş ve Psikolojiye Giriş dersleri ile iki adet felsefe dersi alırlar. Daha sonra öğrenciler uzmanlaşmak istedikleri konuya göre Etnik İlişkiler; Eğitim, İstihdam ve Yaşam İmkânları, Modern Sosyoloji Teorileri; Değerler ve Normlar gibi dersler alırlar. Öğrencilerden bu üç yıllık süre içinde bir de lisans tezi yazmaları istenmektedir.⁹⁷

Ülkenin sosyal bilimler alanındaki en saygın üniversitelerinden olan Amsterdam Üniversitesi'nde sosyoloji lisans derecesi 3 yıllık bir programın sonunda verilir. Öğrenciler öncelikle Bilimsel Metot, İstatistik ve Araştırma Metotları ve Sosyolojideki temel kavramlar hakkında eğitilirler. İş, Organizasyon ve Politika; Vatandaşlık, Sosyal Hizmet ve Politika; Kültürel Sosyoloji, Şehir Sosyolojisi gibi konularda özelleşirler. Ardından bir lisans araştırması ile eğitimlerini tamamlarlar.⁹⁸ Amsterdam Üniversitesi'nde yüksek lisans derecesi çeşitli kollara ayrılır. Bu kollardan birisi Kültürel Sosyoloji'dir. Eğitim dili İngilizce olan program bir yıl sürmektedir. Kültür, Tüketim ve Ticaret ile Sosyal Teori derslerini alan öğrenciler uygulamalı niceliksel analiz veya etnoğrafi ve niteliksel analiz metotlarından birisinde eğitim alırlar. Son olarak öğrenciler Din Sosyolojisi veya Kültürel Globalizasyon ve Medya derslerinden birisini seçerler.⁹⁹ Amsterdam Üniversitesi'nde verilen yüksek lisans sosyoloji eğitiminin bir diğer uzmanlık alanı Şehir Sosyolojisi'dir. Yine bir yıl süren ve İngilizce verilen program Kültürel Sosyoloji'den farklı olarak sadece niteliksel metot eğitimi verir. Programın kendine özgü dersleri Şehri Anlamak: Yapı, Tarih ve Tecrübe; Göç ve Entegrasyon ile Dünya Şehirleri'dir.¹⁰⁰ Sosyal Teori ve Kamu İşleri Amsterdam Üniversitesi tarafından sunulan sosyoloji yüksek lisans programlarından bir diğeridir. Bölümde verilen derslerden bazıları şunlardır: Politika ve Değerlendirme Araştırması, Karşılaştırmalı Makro

⁹⁶ "Sosyoloji Yüksek Lisansı Program Tanımı" Tilburg Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Yüksek Lisans İnternet Sayfası, <http://www.tilburguniversity.nl/faculties/fsw/education/programmes/mscsoc/>, 17 Temmuz 2010'da girildi.

⁹⁷ "Sosyoloji Eğitimi", Tilburg Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Lisans İnternet Sayfası, <http://www.uvt.nl/bachelorkiezers/opleidingen/soc/jaren.html>, 15 Temmuz 2010'da girildi.

⁹⁸ "Sosyoloji Çalışma Programı", Amsterdam Üniversitesi Sosyoloji Lisans İnternet Sayfası, <http://www.studeren.uva.nl/sociologie/object.cfm/4EB75C24-1321-B0BE-68418B362E4C3476>, 13 Temmuz 2010'da girildi.

⁹⁹ "Kültürel Sosyoloji Ders Programı", Sosyoloji Yüksek Lisansı Ders Listesi, http://studiegids.uva.nl/web/uva/sgs/en/p/1151_134254.html, 18 Temmuz 2010'da girildi.

¹⁰⁰ "Şehir Sosyolojisi Ders Programı", Sosyoloji Yüksek Lisansı Ders Listesi, http://studiegids.uva.nl/web/uva/sgs/en/p/1151_134287.html, 13 Temmuz 2010'da girildi.

Araştırma, Sosyal Tabakalaşma, Karşılaştırmalı Perspektifte Cinsiyet, Etnisite ve Sınıf, Avrupa Sosyal Politikası.¹⁰¹ Amsterdam Üniversitesi'nde bu üç sosyoloji yüksek lisans programının yanında Karşılaştırmalı Organizasyon ve İşçi Çalışmaları, Sosyal Politika ve Sosyal İş, Göç ve Etnik Çalışmalar; Cinsiyet, Cinsellik ve Toplum gibi alanlarda sosyoloji yüksek lisans derecesi alınabilir.¹⁰²

Utrecht Üniversitesi'nde Sosyoloji eğitimi lisans düzeyinde Hollandaca olarak ve 3 yıllık eğitim sonucunda verilmektedir. Üniversitede verilen derslerden bazıları şunlardır: Sosyal Problemler, Sosyoloji Teorileri, İstatistik ve SPSS, Araştırma Teknikleri, Soru Cetvellerinin Oluşturulması ve Röportaj Eğitimi, Sosyal Ağlar, Göçmenler ve Entegrasyon. Öğrenciler bu üç yıl içerisinde diğer üniversitelerde olduğu gibi bir lisans projesi hazırlamaktadırlar.¹⁰³ Üniversite sosyoloji alanında iki yüksek lisans programı sunmaktadır. Bunların ilki Hollandaca olarak verilen ve bir yıl süren Sosyal Politika ve Organizasyonlar yüksek lisansı. Diğeri İngilizce olan ve iki yıl süren Sosyoloji ve Sosyal Araştırma yüksek lisansıdır.¹⁰⁴ Sosyoloji ve Sosyal Araştırma yüksek lisansında Teori ve Model oluşturma, Tabakalaşma ve Hane, Ağlar ve Sosyal Sermaye, Metot ve İstatistik gibi dersler verilmektedir.¹⁰⁵

Yüzyıllardır sadece Hollanda'nın değil, tüm Avrupa'nın sosyal bilimlerde ve özellikle oryantalist çalışmalarda en büyük üniversitelerinden birisi olma sıfatını elinde bulunduran Leiden Üniversitesi'nde ise sosyoloji eğitimi, Gelişim Sosyolojisi adı altında Kültürel Antropoloji ile beraber verilmektedir. 3 yıl süren lisans eğitiminde verilen bazı dersler şunlardır: Kültür ve Evrimin Sosyal Teorileri, Kalkınma Problemi, Araştırma Teknikleri, İstatistik ve SPSS. 1 yıllık yüksek lisans eğitiminde üç zorunlu ve bir seçmeli ders alan öğrenciler aynı sene içinde yüksek lisans tezlerini tamamlarlar. Sosyolojinin sadece belli bir

¹⁰¹ "Sosyal Teori ve Kamu İşleri Ders Programı", Sosyoloji Yüksek Lisansı Ders Listesi, http://studiegids.uva.nl/web/uva/sgs/en/p/1151_134285.html, 13 Temmuz 2010'da girildi.

¹⁰² "Sosyoloji Yüksek Lisansı", Amsterdam Üniversitesi Sosyoloji Yüksek Lisans İnternet Sayfası, http://www.studeren.uva.nl/msc_sociology, 13 Temmuz 2010'da girildi.

¹⁰³ "Çalışma Planı ve Dersler", Utrecht Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Lisans Ders Programı, <http://www.uu.nl/NL/Informatie/bachelor/sociologie/studieprogramma/Pages/studieopbouw.aspx>, 21 Temmuz 2010'da girildi.

¹⁰⁴ "Sosyoloji", Utrecht Üniversitesi Sosyoloji Bölümü İnternet Sayfası, <http://www.uu.nl/EN/faculties/socialsciences/organisation/Departments/CAS/Organisation/Sociology/Pages/default.aspx>, 21 Temmuz 2010'da girildi.

¹⁰⁵ "Eğitim Programı", Utrecht Üniversitesi Sosyoloji ve Sosyal Araştırma Yüksek Lisans Sayfası, <http://www.uu.nl/EN/INFORMATIONFOR/INTERNATIONALSTUDENTS/SASR/STUDYPROGRAMME/Pages/default.aspx>, 21 Temmuz 2010'da girildi.

dalında özelleşmiş olan bu bölümde, Etnoğrafi, Gelişim, Politika ve Çatışma, Kent Eşitsizlikleri gibi dersler verilmektedir.¹⁰⁶

Sonuç

Hollanda'da bir buçuk asırlık geçmişe sahip olan sosyolojiye ülke meselelerinin çözümünde biçilen rol, kuşkusuz, birçok sosyoloğun idealine yakındır. Uzun bir dönem devlet tarafından sorunları araştırması, çözüm önerileri sunması istenen Hollandalı meslektaşlarımız sosyal bilimlere azalan güvene rağmen tamamen gözden düşmemişler, hükümet politikalarının verimliliğini ve etkilerini ölçme görevini üstlenmişlerdir. Hollanda'da akademik hayatın dışına taşan sosyoloji sadece toplumu analiz etmekle kalmamış, 20. Yüzyılda Hollanda toplumunun hatta toplumun sorunlarını giderme amacını güden yasaların ve planlamaların şekillenmesinde büyük rol oynamıştır. Bu bağlamda sosyolojinin diğer bilimler tarafından gıptayla izlendiği yorumunda bulunulabilir.

Hollanda'da sosyologların, pratik sorunlara odaklandıkları ve bu sorunların çözümünde ampirik çalışmaları tercih ettikleri için Kıta Avrupa'sından ziyade Anglo Sakson ekolüne yakın olduklarını söylemek mümkündür. Elbette bu tercihin bir bedeli vardır. Sosyolojinin pratik amaçlara yönelmesi onun büyük kuramcılar üretmesini engellemiştir. Hollandalı sosyologlar uzun süre kendi teorilerini üretmek yerine Amerika kaynaklı yapısal işlevselcilikten faydalanmışlardır. Bu kuram 1960'ların sonlarında başlayan eleştiriler neticesinde Hollandalı sosyologların gözünde önemini görece yitirmiş, sosyoloji bu kez Kıta Avrupası Sosyolojisi'nin ve sosyologlarının eserlerini merkezine oturtmuştur. Her ne kadar kuramsal düzlemde bir genişlemeden söz edilebilse de, başka toplumlar için oluşturulmuş teorilerin Hollanda toplumunun sorunlarını çözmede ne derece başarılı olacağı sorusu önemini korumaktadır.

Hollanda toplumunun geçirdiği hızlı evrim -bilhassa 1960'lardan sonra yaşanan hızlı sekülerleşme ve göç- ülkeye karmaşık bir yapı kazandırmakla kalmamış; çok dinlilik ve çok kültürlülük yaratarak din, normlar, cinsiyet gibi kavramlar etrafında tartışılan kimlik problemlerini Hollanda'daki sosyolojik tartışmaların odağına yerleştirmiştir. Sosyolojiye biçilen görev bu karmaşık yapının

¹⁰⁶ "Kültürel Antropoloji ve Gelişim Sosyolojisi", Leiden Üniversitesi Kültürel Antropoloji ve Gelişim Sosyolojisi Yüksek Lisans İnternet Sayfası, http://studiegids.leidenuniv.nl/studies/show/cultural_anthropology_and_development_sociology, 19 Temmuz 2010'da girildi.

analizinden öteye geçip sorunsuz toplumun oluşumu için reçeteler hazırlamaktır.

Eğitim alanına baktığımızda -özellikle yüksek lisans düzeyinde- sosyoloji öğretiminde ortak bir programın bulunmadığına şahitlik ederiz. Üniversiteler kendi önemli gördükleri alanlarda uzmanlaşma olanağı tanımaktadırlar. Bu uzmanlaşma eğitim, iş, tıp, güvenlik, şehir sosyolojisi gibi hayli özel alanlarda gerçekleşebilmektedir. Üniversitelerin tek bir program uygulamak yerine önemli gördükleri branşlarda eğitim vermeyi tercih etmeleri elbette öğrencilerin üniversite seçimlerini etkileyen bir zenginliktir. Öte yandan akademideki bu çeşitliliğin keyfi olduğu ve sosyoloji eğitimine eklektik bir görüntü kazandırdığı da söylenebilir. Sosyolojinin ana akımlarında uzmanlaşmak yerine o an çözülmesi gereken sorunlar üzerinde uzmanlaşmaya gidilmesi yakın gelecekte de Hollanda sosyolojisinde sonuca yönelik ampirik çalışmaların revaçta olacağını göstermektedir. Bilhassa Avrupa'nın içinde bulunduğu kriz, bu eğilimin süreceği izlenimini uyandırmaktadır.